

МИЛА ПАВЛОВИЋ¹
АЛЕКСАНДАР РАДИВОЈЕВИЋ

ПРОМЕНЕ У ФУНКЦИОНАЛНИМ ТИПОВИМА НАСЕЉА ОПШТИНЕ СОКОБАЊА

Извод: У другој половини XX века у насељима општине Сокобања дошло је до интензивних промена. Промене су се одразиле на све компоненте у демографском развоју, али такође је дошло и до одређених измена у функционалним типовима насеља. У раду је представљена функционална трансформација насеља општине Сокобања у периоду 1953-2002. година. Одређеним квантитативним методама утврђено је да су промене ишле правцем смањења учешћа чисто аграрних насеља и повећању удела аграрно-услужних и чисто услужних насеља.

Кључне речи: насеља, функција, промене, функционална трансформација.

Увод

Друштвено-економски развој у насељима општине Сокобања, током XX века, условио је и формирање њихових одређених функција, које се испољавају у укупној регионалној структури проучаваног простора. У геопростору општине Сокобања, у периоду секундарне урбанизације, дошло је до концентрације становништва и функција у општинском центру под чијим је утицајем покренута и функционална трансформација осталих насеља. Савремену мрежу насеља општине Сокобања чини једно градско и 23 сеоских насеља. Насеља општине Сокобања могу се разврстати у пет висинских појасева од почетне изохипсе од 300 m до изохипсе од 800 m н.в. У појасу 300-400 m смештена су 9 насеља, која у укупном броју становника, према резултатима последњег пописа из 2002. године, учествују са 61,9%. Висински појас од 400-500m обухвата 8 насеља у којима је 2002. године живело 3546 становника, или 19,1%. Са повећањем надморске висине број насеља рапидно опада, тако да је у висинском појасу између 500 m и 600 m лоцирано свега 2 насеља. На висинама преко 700 m срећемо свега 4 насеља, и то: 2 у појасу од 600-700 m, и 2 између изохипси од 700 m и 800 m н.в.

У мрежи насеља, развијеној на овој просторној целини, градско насеље Сокобања, током друге поовине XX века, издвојило се као:

- центар у просторној организацији производње, размене, потрошње и пружања услуга, с једне стране, и организације друштвено-економског живота становништва у мрежи околних насеља, са друге стране;

---

¹ др Мила Павловић, редовни професор, Универзитет у Београду - Географски факултет, Студентски трг 3/3, Београд

др Александар Радивојевић, доцент, Универзитет у Нишу - Одсек за географију ПМФ-а Вишеградска 33, Ниш

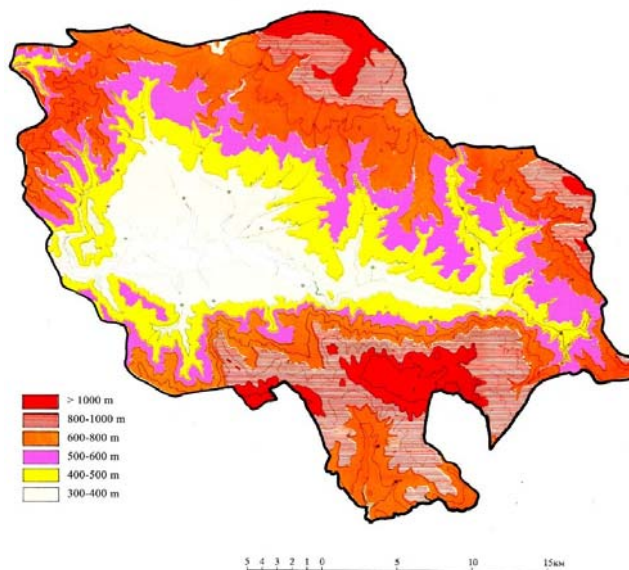
Рад представља резултате истраживања пројекта 146015 које финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

- као центар у коме су сконцентрисане различите привредне и ванпривредне функције, па се град својим функционалним капацитетом појављује као фактор покретања, подстицања и усмеравања развоја околних насеља.

Табела 1. Хипсометријски размештај и демографска величина насеља на територији општине Сокобања (у %) ²

Хипс.по	Бр.нас.	%	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
300-400	9	36	41,3	42,7	43,6	45	54,3	60,7	61,9
400-500	8	32	31,4	30,1	29,6	28	13,9	21,5	19,1
500-600	3	8	7,8	7,7	3,3	3	6,1	5,3	4,7
600-700	2	12	11,9	12,1	12,6	11	9,8	5,4	7,3
700-800	2	12	7,6	7,5	6,7	8	3,9	3,1	2,6
Укуп.	24	100	100	100	100	10	100	100	100

Према томе Сокобања се издвојила као пол друштвено-економског развоја истоимене територије. Просторно-функционални утицај града на непосредно и шире окружење огледа се у трансформацији насеља (социо-економска, физиономска, функцијска, демографска и сл.) насталој услед процеса урбанизације и развоја различитих делатности на једној страни, и процеса деаграризације и депопулације на другој страни. Истовремено, са променом функционалног капацитета трансформише се просторна, морфолошка и демографска структура осталих насеља у регији.

Карта 1. Хипсометријски размештај насеља општине Сокобања ³

Географски и саобраћајни положај

Општина Сокобања се налази у централном делу југоисточне Србије, 58 km североисточно од Ниша и 80 km јужно од Зајечара. Територија општина је лоцирана у истоименој котлини, у тектонско-ерозивном проширењу, низводно од кањонског дела

² Извор: Попис 1991., Упоредни преглед броја становника и броја домаћинстава 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991., 2002. године, књига 9., РЗС Београд

³Извор: Војногеографски институт, Топографска карта, 1: 25 000, Лист Сокобања запад 118-4-1; Сокобања исток 118-4-2; Станци 118-4-3; Језеро 118-4-4; Зубетинац 119-3-1; Галибинац 119-3-3.

Моравице усеченог у Озренско-девичку крашку површ. Територија је ограничена са севера Ртњем (1.567 m н.в.), са југа Озреном (1.100 m н.в), са истока Девцом (1.070 m н.в), а са запада и југозапада Рожњем и Буковиком. Из ње се, природно предиспонирана саобраћајница која иде долином Моравице преко планинских превоја, разилази у два правца и то на југозапад, преко Бованске клисуре ка Моравском басену, и у правцу истока преко Скробничке клисуре ка Тимочком басену. Са становишта географских и социо-економских промена, географски положај ове области се мењао у зависности од улоге и значаја који је имао током различитих историјских периода и многобројних друштвено-економских збивања. Поред повољности регионалног положаја условљеног, пре свега природним предиспозицијама погодним за валоризацију за потребе различитих привредних активности, простор општине Сокобања побољшава свој географски положај и развојем специфичних функција, од којих је најзначајнија туристичка, која постаје носилац основних преображаја у овом делу Србије.

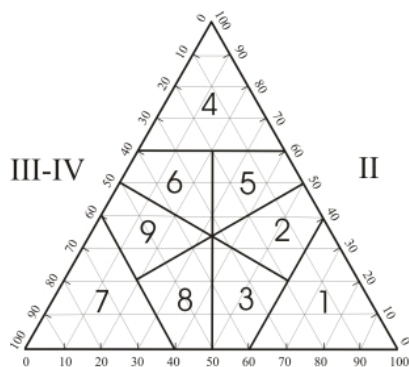
Саобраћајни положај Сокобањске котлине нема већи значај у регионалној саобраћајној мрежи. Разлог за овакво стање је пре свега у природним условима, јер овај крај заобилазе најважније, како речне долине, које омогућавају најјефтинији транспорт, тако и друмске комуникације. Од путних праваца најзначајнији је део регионалног пута Алексинац-Сокобања-Књажевац, који омогућава најлакшу везу овог простора са ауто-путем Е75, најзначајнијом саобраћајном и привредном артеријом Србије. Ова комуникација, у правцу истока, повезује простор Сокобањске котлине са Зајечаром и Бором, а у правцу југа са Нишом и осталим центрима у Републици.

Положај Сокобањске котлине одређује и његово удаљење од појединих значајних центара у ближем и даљем окружењу. Са аспекта положаја, битан утицај имају насеља у три просторно-гравитационе зоне: прва зона, друмске удаљености до 100 км, друга зона 101-200 км и трећа зона 201-500 км. Удаљеност од Београда износи 240 км, од Новог Сада 300 км, Суботице 450 км, Смедерева 200 км, Јагодине 102 км, Параћина 90 км, Алексинца 30 км, Ниша 60 км, Зајечара 80 км, Бора 80 км, Неготина 120 км (Ауто даљинар, 2006.). Најбоље везе, простор Сокобањске котлине има са урбано-индустријским центрима прве и друге зоне, са којима је уједно и повезан најбољим саобраћајницама.

Функционална трансформација

Погодни природни услови, који валадју на простору општине Сокобања, у првој половини XX века, највећим делом усмеравали су становништво овог краја ка пољопривредној производњи. Међутим, у другој половини XX века, под утицајем процеса индустријализације, дошло до знатног развоја али и трансфера дела становништва ка секундарним и терцијалним делатностима, што је довело и до формирања и зачетка процеса функционалне диференцијације насеља у регији.

Промене у структури привреде сокобањског краја, имале су за последицу слабљење примарног и пораст секундарног и терцијарног сектора делатности. На основу промена у структури делатности активног становништва могуће је и класификовати одређене функционалне типове насеља, а самим тим и одредити развојни процес привреде у сокобањском крају. Те функције проистичу из обима и врсте делатности активног становништва датог насеља. "Израз истраживаних функција, који подлеже статистичкој квантификацији јесте структура активног становништва у датој насеобинској јединици, која предствља главне правце њихове друштвено-економске активности, која се мења у анализираном периоду и реализује у различитом степену просторног домета" (Грчић М., 1999.), а сама "структура делатности становништва које обавља занимање директно је условљена функцијском усмереношћу центара у којима је то становништво запослено". (Тошић Д., 1999.).

Графикон 1. Тернарни дијаграм⁴

Легенда: 1. Аграрна, 2. Аграрно-индустријска, 3. Аграрно-услугна, 4. Индустријска, 5. Индустријско-аграрна, 6. Индустријско-услугна, 7. Услугна, 8. Услугно-аграрна, 9. Услугно-индустријска

Из сложености функционалне структуре, која је изражена структуром активног становништва, могу се издвојити различити функционални типови насеља, добијени применом различитих метода. За утврђивање промена у структури активног становништва по делатностима, најпогоднији је метод функционалне класификације насеља, који је прилагођен одређеном стадијуму регионалног развоја. Модел се заснива на променама учешћа активног становништва у појединим секторима делатности. Применом овог модела можемо издвојити девет функционалних типова насеља: аграрна, аграрно-индустријска, аграрно-услугна, индустријска, индустријско-аграрна, индустријско-услугна, услужна, услужно-аграрна и услужно-индустријска (Тошић Д. 1999). Да би насеља припала одређеном функционалном типу морају имати одређено учешће појединих сектора делатности у контингенту становништва.

За приказивање промене положаја у функционалној типологији, као и функционалну припадност сваког насеља појединачно, али и динамике њиховог функционалног преображаја у периоду 1953-2002. године, коришћен је модел тернарног дијаграма. Метод корелативног или тернарног троугла је најприхватљивији за потребе овакве анализе из више разлога:

- узима у обзир комбинацију функција у структури делатности, а не само специјализацију која је заснована на водећој (доминантној) функцији;
- из комбинација, унутар поља троугла, може се видети која је водећа функција, али такође можемо установити и које су се промене десиле у функционалном типу насеља, током анализираних периода;
- омогућава објективност и очигледност функционалне типологије (Тошић Д., 1999.).

Процес индустријализације на простору Сокобањске котлине започео је током шездесетих година XX века, изградњом прехрамбених предузећа "Гребич" и "Слемен" у Сокобањи, као и интензивирањем развоја бањског туризма. До тог периода једини представници индустрије, на проучавном простору, били су рудник мрко-лигнитног угља "Соко" у Читлуку, као и мањи индустријски млинови. Рудник је до 1962. године радио само сезонски. То значи, да је општина Сокобања, у целини имала до 1960. године изразито аграрни карактер. У просторно-територијалном

⁴ Тошић Д. (1999.): **Просторно-функцијске односи и везе у нодалној регији Ужица**, Докторска дисертација, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

погледу то је била територија искључиво аграрних насеља, са Сокобањом у центру, али и са почетним функционалним променама (у Читлуку) (Радивојевић А., 2008).

Табела 2. Активно становништво према делатностима у периоду 1953-2002.година по типу насеља⁵

Попис 1953.		
	Општина Сокобања	Сокобања г.
Активно стан.	17152	1743
Примарани сектор	15381	776
% од активног	89,7	44,5
Секундарни сектор	957	325
% од активног	5,6	18,6
Терцијарни сектор	814	639
% од активног	5,2	36,7
Попис 1971.		
	Општина Сокобања	Сокобања г.
Активно стан.	16400	2248
Примарани сектор	13084	505
% од активног	79,8	22,7
Секундарни сектор	1328	605
% од активног	8,1	26,9
Терцијарни сектор	1988	1138
% од активног	12,1	50,6
Попис 2002.		
	Општина Сокобања	Сокобања г.
Активно стан.	7183	2709
Примарани сектор	3383	135
% од активног	47,1	4,9
Секундарни сектор	1125	632
% од активног	15,7	23,3
Терцијарни сектор	2675	2007
% од активног	37,2	74,1

Усмереност према непољопривредним функцијама постепено се повећавала у периоду од 1971-2002. године. (Павловић М. 1982.) У том раздобљу са развојем функција у Сокобањи активирају се процеси интензивних миграција усмерених ка општинском средишту, а временом јачају и дневне миграције. Под утицајем развоја туризма, као и интензивирањем процеса производње у руднику Соко, али и отварањем нових предузећа у Сокобањи, долази до повећаног запошљавања радног континента у делатностима кварталног, терцијарног и секундарног сектора. Сеоска насеља захваћена су процесом раслојавања. Овај процес је праћен благим повећањем учешћа аграрно-услужних и аграрно-индустријских насеља у укупном броју насеља на проучаваној територији.

Најдинамичније промене у 1971. години биле су у насељима која су лоцирана у непосредној близини града и дуж главне саобраћајнице (Бели Поток, Блендија, Ресник, Читлук). У наведеном периоду, забележена је блага, још увек недовољна диферсификација функција сеоских насеља, манифестована смањеном учешћем активног становништва у аграрним и повећањем броја запослених у секундарним и терцијарним делатностима. У структури делатности аграрни сектор је и даље најјачи, док је регистровано и благо повећање секундарног и терцијарног сектора. Иако се у

⁵ Извор: Попис становништва 1953. године, Основни подаци о становништву, подаци за насеља према управној подели од 30.06.1958. год., књига XV, СЗС, Београд 1960.; Попис становништва и станова у 1971. години, СЗС, Београд., Попис становништва домаћинстава и станова у 2002. години, Делатност и пол активног становништва које обавља занимање, књига 6, РЗС, Београд 2004.

овом периоду број запослених у Сокобањи увећао са 15 733 (1960. године) на 16 300 (1971.) функционална трансформација села није сразмерна развоју функција рада у Сокобањи, јер је ово увећање, у ставри остварено интензивним иселавањем сеоског становништва. Од укупног броја запослених лица у 1971. години у непољопривредним делатностима је радило: у индустрији, рударству и грађевинарству 1333 или 8,2%, а у трговини, занатству, туризму, угоститељству, саобраћају, култури и образовању 1633 или 10,1% од укупног броја запослених. У том периоду на простору општине Сокобања било је само једно насеље неаграрног типа (Сокобања услужно-аграрно-индустријско насеље) и једно насеље полуграрног типа (аграрно-индустријско-услужни тип – Читлук у коме се налази рудник мрког угља Соко). Осталих 22 насеља су те пописне године припадала, мање или више, чисто аграрном типу насеља. Појачани значај секундарних и терцијарних делатности условио је и преструктуитање делатности, тј. деаграризацију сеоских насеља. Међутим, пољопривреда је и даље водећа привредна делатност у највећем броју насеља (92% од укупног броја насеља), али у не толикој мери као раније. Тенденција смањења чисто аграрних насеља наставила се и током 1981, 1991. и 2002. године. Убрзани процес деаграризације, у периоду 1981-2002. година, изражен кроз смањење броја чисто аграрних насеља условио је да број насеља овог типа у 2002. години буде 19 или 76% од укупног броја, што у односу на 1971. годину чини смањење за 16%. По попису из 2002. године било је три насеља неаграрног типа (изразито услужни са учешћем индустрије – Сокобања, индустријски са учешћем аграра и услуга-Церовица и индустријски са учешћем аграра – Читлук) и три насеља полуаграрног типа (аграрни са учешћем услуга-Блендија, аграрни са учешћем индустрије - Дуго Поље и Левовик). Остала насеља, према задатом критеријуму методологије функционалне класификације, су припадала чисто аграрном типу насеља. "Сукцесија у смањењу броја чисто аграрних, а расту броја аграрно-услужних, индустријско-аграрних и индустријско-услужних насеља усклађена је са преласком урбанизације из примарне у секундарну развојну етапу". (Тошић Д., 1999.)

Функционалне промене у насељима, на територији општине Сокобања током друге половине XX века, у знатној мери су умањили депопулациони процеси, са свим својим пратећим процесима, као и апсолутно и релативно смањење активног становништва, што је са друге стране резултирало смањењем броја запослених. Ширење утицаја општинског центра, као и све веће покретљивости становништва, утицали су на процесе реструктуирања (деаграризација, индустријализација, терцијализација) делатности, концентрације становништва и економске диференцијације (поларизације) мреже насеља. Поредићи структурни однос појединих делатности у активном становништву посматране територије, у периоду 1953-2002. година, уочава се стално смањење у области примарног сектора, као и интензиван раст терцијарног и кварталног, и нешто мање секундарног сектора.

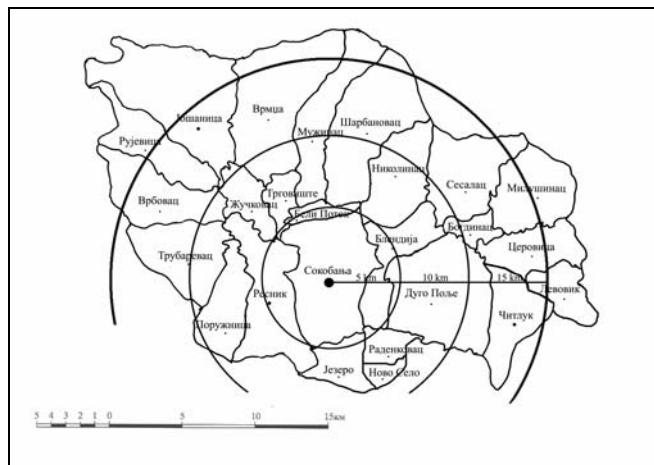
Даље реструктуирање активног становништва из примарног у секундарне и терцијарне делатности односиће се углавном на насеља која су до сада развила одређени функционални капацитет, као приградска (Блендија, Бели Поток, Ресник) и насеља са повољним саобраћајно-географским положајем (Читлук, Дуго Поље). Функционални типови насеља не зависе од величине насеља, већ од ових процеса, који су интензивни у општинском средишту (Сокобањи), приградским насељима и селима на раскршћу. (Тошић Д. 2004.)

Услед ретроградног деловања демографских процеса, у општини Сокобања се формирала мрежа насеља са одређеним функцијама и утицајима на просторну организацију у регији. Просторно-функцијска структура мреже насеља има типичан поларизацијски карактер са основним и јединим полом развоја, у Сокобањи, која уједно има и највећи функционални капацитет, и ка којој гравитира целокупна

територија општине Сокобања. У периоду после Другог светског рата, Сокобања је међу свим насељима на овом простору доживела највеће физиономске промене. Подугнуто је више индустријских објекта (пре свега мањих погона прехрамбене индустрије), изграђено више објекта туристичке инфраструктуре (што у основи подржава и њену доминатну функцију), изграђено више стамбених објекта у центру и појединим деловима града. Подигнуто је више објекта школства, здравства, културе, као и за потребе других терцијарних и кварталних делатности, што у основи задовољава потребе становништва. Играђене су нове и поправљене постојеће градске улице. Све ово је допринело бржем развоју града и стварању оптималних услова живљења у њему. (Радивојевић А, 2008.)

Сокобања је и саобраћајна раскрсница из које се звездасто разилазе путеви у правцу Алексинца, Ниша, Књажевца и Зајечара, што у највећој мери задовољава саобраћајно-транспортну функцију града. Пут Алексинац-Сокобања-Књажевац представља осовину развоја већег броја насеља (изграђеним непосредно уз путни правац или са кратким прикључком на њега). У њима се, током друге половине XX века, знатно повећао удео неаграрног становништва и дневних миграната. Најзначајније социо-географске промене у овим насељима изражене су кроз промене у типу насеља, типу и изградњи кућа и домаћинства, стандарду становништва, опремљености домаћинства, структури земљишног фонда, степену образованости у школској спреми локалног становништва. У тим насељима су се после Другог светског рата развиле одређене функције (Читлук- рударство, Јошаница-туризам), али оне су биле недовољне да зауставе нагativне демографске токове, који су карактеристични за ова насеља током друге половине XX века. Иако се Сокобања развија као једино градско насеље на проучавној територији, такође и она снагом својих функција не успева да заустави процесе депопулације и емиграције у сеоским насељима, што за последицу има иселјавање сеоског становништва ка центрима веће функционалне моћи, пре свега ка Нишу и Београду, али и према осталим градским центрима у земљи.

Карта 2. Просторна удаљеност сеоских насеља од Сокобање⁶

Изразито аграрна насеља преовлађују у удаљенијим и саобраћајно изолованим деловима као и на већим надморским висинама општине. Функција ових насеља показала се недовољном да задржи младо становништво у њима, учврсти и ојача везе са другим мањим насељима овог краја. За њих је карактеристичан удео чисто пољопривредних газдинстава и мали удео активног становништва у неаграрним делтностима. У оваквим насељима емиграција становништва јаче долази до изражаја, што је условило да ова села буду и изразито депопулациони делови територије општине, са типичним појавама старачких домаћинстава и демографског уситњавања села. У перспективама развоја сеоских насеља и задржавања становништва у њима неопходно је изградити објекте за подизање животног стандарда становника ових насеља, али и лоцирати неке мање индустријске погоне, чиме би се створио минимум функција које та насеља треба да садрже да би утицала на спречавање емиграција, а у исто време и на уравнотеженији функционални развој. На опсег функционалног утицаја насеља Сокобањске општине доминантан утицај, у досадашњем развоју су имале две функције – услужна и индустријска.

Поједина насеља на посматраној територији се истичу одређеним функцијама којима не успевају да зауставе депопулацију, али је успоравају и делимично утичу на функционалну трансформацију околине. За таква села се условно може рећи да су то центри заједнице села. Одређена су на основу следећих обележја: " у њима је лоциран неки или више индустријских погона, имају здравствену станицу, апотеку, откупну станицу пољопривредних производа, продавницу. Другу групу чине села која имају одређене објекте за задовољење минимума потреба свог и локалног становништва (основу четворогодишњу и осмогодишњу школу, амбуланту, продавнице, пошту и сл.). (Тошић Д., 1999.). На простору општине у центре заједнице села можемо издвојити Читлук и Јошаницу. Читлук у одређеној мери утиче на просторно-функционалну организацију источног дела територије општине. Ово насеље има статус мешовитог насеља са развијеном функцијом рада у коме је запослено око 500 радника. Рудник мрко-лигнитског угља "Соко" из Читлика има производне везе чији домет обухвата целу Србију. У овом сеоском насељу развијена је и функција образовања (основна осмогодишња школа), здравствене заштите (амбуланта) и управе (седиште месне заједнице и месних канцеларија за три околна сеоска насеља). Својим

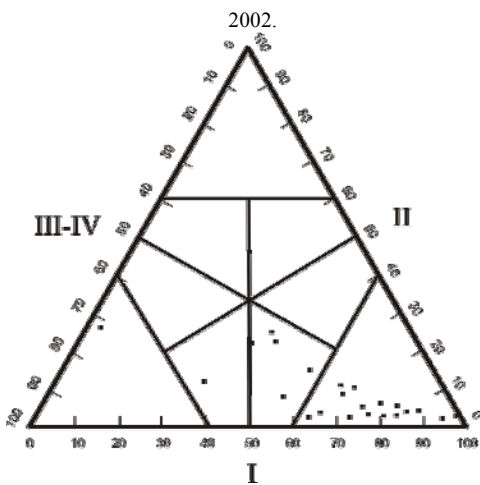
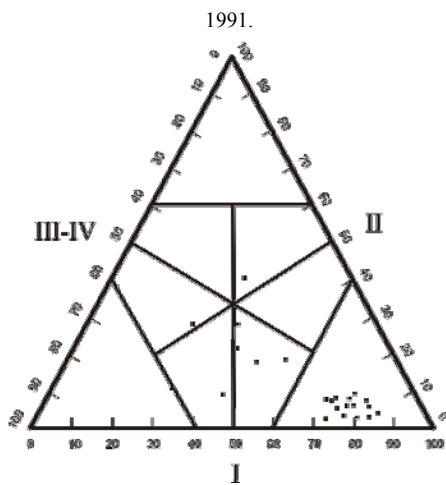
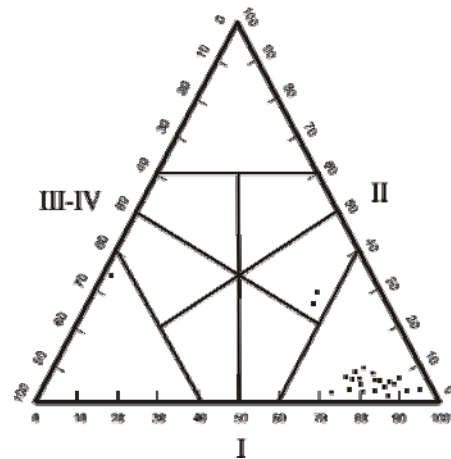
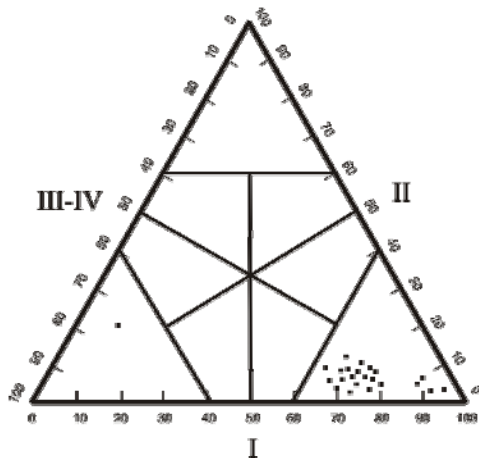
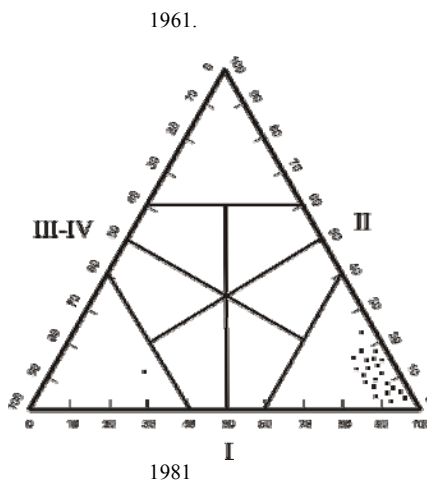
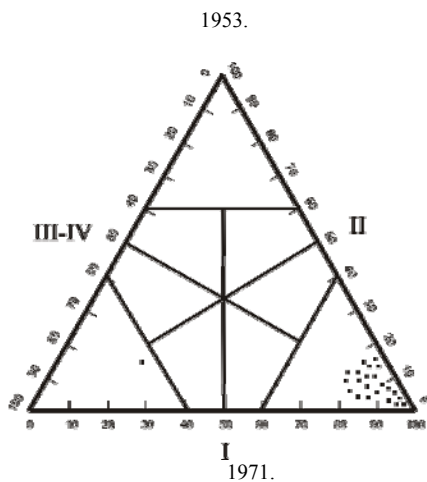
⁶ Радивојевић А. (2008.): Географске промене у Сокобањској котлини и њихов утицај на регионални развој, Докторска дисертација одбрањена на Географском факултету Универзитета у Београду, Београд.

функционалним везама Читлук је повезан са сеоским центрима у Церовици, Левовику, Дугом Пољу и Богдинцу. У Јошаници међу функцијама најшири домет имају услужне функције изражене преко туристичке и здравствено-рекреативне функције. (Радивојевић А, Димитријевић Љ., 2007.). Својим функционалним капацитетом Јошаница утиче на процесе функционалне трансформације западног и југозападног дела територије сокобањске општине. Јошаница има улогу села бањског туристичког центра (термоминерални извори, лековито блато пелоид). Просторним планом општине из 1982. године предвиђено је да Јошаница постане центар секундарног развојног појаса општине Сокобања. Поред здравствене функције (амбуланта, мањи стационар са укупно десет постеља) и туристичке (140 категорисаних постеља у комплементарним смештајним објектима), образовне (основа четворогодишња школа), значајна је и упарвна функција (седиште месних канцеларија Рујевице, Врмце и Јошанице).

Просторни размештај и функционална хијерархија осталих сеоских насеља у општини указују на изразите негативне ефекте процеса поларизације. У тим насељима нижег функционалног ранга, са претежно развијеним аграрно-услужним функцијама основна карактеристика јесу установе и институције које се често јављају у социоекономском простору (четворогодишња основна школа, трговинске радње) и које у највећој мери задовољавају минимум свакодневних потерба локалног становништва. У последње две деценије XX века, ова насеља нису добила никакве нове функције нити су ојачала старе, па је њихов развој у многим сегментима неизванстан. Такође, током осамдесетих а нарочито деведесетих година XX века у овим насељима је интензиван процес трнасформације, у којој је процес биолошке депопулације и постепеног гашења села далеко одмакао. Због тога се перспективама будућег развоја ових насеља мора посветити посебна пажња.

Значајн фактор у будућем развоју ових насеља представља пољопривреда, за шта овде постоје и више него повољни природни услови. Међутим, данашња слика старих, и у многим случајевима угашених сеоских домаћинства и угара, у планинском подручју Сокобањске котлине није у функцији развоја овог краја. Велику улогу у трнасформацији села планинског обода Сокобањске котлине могло би имати и шумарство, као база за развој дрвне индустрије. Структура и квалитет шума, у селима јужног обода Сокобањске котлине, даје добру основу за развој дрвне индустрије и трансформацију сеоских насеља. Интензивни развој и њено лоцирање у насељима Раденковац, Ново Село и Језеро допринело би отварању нових радних места, развоју и унапређењу структуре насеља, задржавању дела младог радно-активног становништва на селу, као и побољшању укупног положаја ових насеља. Такође, једно од решења економско-социјалних и просторно-демографских проблема ових насеља могао би да буде и туризам на селу, као посебан облик туристичког промета. (Јовановић Ј, Радивојевић А, 2006.). Насеља у јужном и северном делу општине, у подножју Озрена и Ртња, имају све предиспозиције за развој туризма, и то пре свега зимског туризма. Ангажовањем младих у туристичкој привреди, задржало би их да остану у месту рођења, што би довело до преображаја ових насеља и добијања туристичке функције. Изградња нових објеката туристичке инфра и супраструктуре условила би значајне промене и у самој физиономији ових насеља.

Графикон: Промене у функционалним типовима насеља општине Сокобања у периоду 1953-2002 година.

Закључак

Негативни демографски процеси и промене на територији општине Сокобања током друге полвине XX века, поред процеса деаграризације, депопулације, поларизације, концентрације, условиле су и функционалну трансформацију насеља у регији. Овакве промене довеле су до развоја градског насеља, али и до стагнације привредног, економског и демографског потенцијала сеоских насеља. У досадашњем развоју улога Сокобање у функционалној организацији система насеља општине огледала се у следећем:

- Сокобања је насеље које има карактер туристичког насеља, али по финансијским параметрима функционише као насеље које остварује доминантне приходе из привреде, али из јавних делатности (државна управа);

- Сокобања има обележја пола концентрације становништва и економске активности, који је недовољно искоришћен за повећање њеног функционалног капацитета;

- Не постојање стратегије планског развоја просторних капацитета и садржаја на локалном нивоу кључни је проблем значајнијег повезивања Сокобање са зајечарским и нишавским просторно-функционалним подручјем, што се са друге стране одражава и на функционални и демографски развој територије целе општине.

Током друге половине XX века у Сокобањи су концентрисане функције и делатности (услугна, туристичка, здравствена, занатска, индустријска, трговачка). Посматране у целини овакве географске промене највише су допринеле развоју града. Али, интензиван квантитативни развој града (пораст броја становника и домаћинстава у периоду 1921-2002. године) довео је и до неусклађености у односу на његов квалитативан раст. Нарочито је то дошло до изражаја на релацији повећање броја становника и смањењу броја радних места, преоптерећености инфраструктуре, смањења квалитета живота у граду и нарушавања квалитета животне средине.

Са друге стране одлазак радно активног становништва из сеоских насеља условљава низ негативних ефеката изражених преко смањења броја становника, опадања наталитета, смањења економске моћи оваквих насеља, стварању старачких домаћинстава, стварању угара, напуштање поседа, слабљења њихових функционалних капацитета и самим тим и њиховог постепеног биолошког гашења.

Литература

- Дакић, Б. (1967). *Сокобањска котлина економско-географска студија*, Београд: Географски институт Јован Цвијић, 19, 67-80.
- Ђурић, В. (1987). Регионално-економски развој СР Србије, *Гласник Српског географског друштва*, 67(2), 23-32.
- Ђурђевић, С. Б. (1999). Проблеми регионалног демографског раста Србије, *Гласник Српског географског друштва*, 79 (2), 21-32.
- Јовановић, Ј., Радивојевић, А. (2006). Особености туристичког потенцијала Сокобање, *Гласник Српског географског друштва*, 86 (2), 287-290.
- Којић, Б. (1979). *Варошице у Србији XIX века*, регионално-урбанистичка студија, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Грађевинска књига.
- Костић, М. (1973). Проблеми стариначког становништва у југоисточној Србији, *Гласник Српског географског друштва*, 53 (1), 31-55.
- Марковић, Ј. (1972). Регионални размештај становништва Југославије, *Гласник Српског географског друштва*, 52 (1), 75-97.
- Милетић, Р. (2006). Одабрана обележја неравномерног регионалног развоја у Србији, *Гласник Српског географског друштва*, 86 (1), 177-190.
- Тошић, Д. (1999). *Просторно-функцијске односи и везе у нодалној регији Ужича*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација.
- Тошић, Д. (2004). *Стратегија развоја општине Косјерић*. Београд: Географски факултет, Институт за просторно планирање, 130-155.
- Радивојевић, А. (2009). *Географске промене у Сокобањској котлини и њихов утицај на регионални развој*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација.
- Станковић, М. С. (1997). Регионални развој туризма у Србији, *Гласник Српског географског друштва*, 77 (1), 39-58.
- Павловић М. (1982). Проблеми развоја недовољно развијених крајева у Југославији. *Гласник Српског географског друштва*, 62 (1), 29-36.
- Павловић, М., Шабић, Д. (2005). Правци регионалног развоја општине Сјеница. *Гласник Српског географског друштва*, 82 (1), 63-71.
- *** (1953) *Подаци за насеља према управној подели у 1953*. Попис становништва 1953. године (св. 14). Београд, завод за статистику ФНРЈ.
- *** (1971) *Резултати за становитво и домаћинства у 1971*. Попис становништва 1971. књига 3. док. материјал 3431, Београд, завод за статистику
- *** (1991) *Попис становништва, домаћинства и станова 1991. године*. Попис 1991. Године, (св. 3, 4 и 5)., Београд, Савезни завод за статистику,
- *** (2003), *Делатност, подаци по насељима*, Попис становништва 2002. Године, (св.11). Београд, Републички завод за статистику

MILA PAVLOVIĆ¹
ALEKSANDAR RADIVOJEVIĆ

THE CHANGES IN FUNCTIONAL TYPES OF SETTLEMENTS OF SOKOBANJA MUNICIPALITY

Abstract: The settlements of Sokobanja municipality underwent intensive changes in the second half of the 20th century. These changes were manifested on all components of demographic development and caused the alterations of the functional type of settlements. This work discusses the functional transformation of the settlements of Sokobanja municipality in the period from 1953-2002. Applying the quantitative methods, it has been established that these changes led to the decrease in the share of purely agrarian settlements and the increase in the share of agrarian –service-providing and purely service-providing settlements.

Key words: settlement, function, changes, functional transformation.

Introduction

Socio-economic development in the settlements of Sokobanja municipality during the 20th century caused formation of their specific functions which were manifested in the whole regional structure of the studied area. In geo space of Sokobanja municipality, in the period of the secondary urbanization, population and functions were concentrated in the municipality center under which influence was initialized the functional transformation of other settlements as well. The current settlement network of Sokobanja municipality has one urban and twenty-three rural settlements. The settlements of Sokobanja municipality can be classified into 5 height zones from the starting contours of 300 m to the contours of 800 m above the sea- level. Nine settlements are located in the height zone from 300 to 400m which in the total number of population, according to the results of Census from 2002, participate with 61.9%. The height zone from 400-500m has 8 settlements with 3, 546 inhabitants in 2002 or 19.1 %. With the increase of height above the sea- level the number of settlements rapidly decreases. As a result, only 2 settlements are located in the height zone between 500-600m. On the heights above 700m we have only 4 settlements: 2 in the zone from 600-700m and 2 between the contours from 700-800m above the sea- level. During the second half of the 20th century Sokobanja urban settlement stands out in the settlement network, developed on this area, as:

-the center in the spatial organization of production, exchange, consumption and providing of services on the one hand and organization of socio-economic life of population in the network of the surrounding settlements on the other hand;

- the center in which different economic and non-economic functions are concentrated, so the city with its functional capacity becomes the factor of initialization, stimulation and direction of development of surrounding settlements.

---

¹ Mila Pavlović
Aleksandar Radivojević

The paper contains the research results of the project 146015 financed by the Ministry of science and technological development of the Republic of Serbia.

Table 1. Hypsometric arrangement and demographic size of the settlements on the territory of Sokobanja municipality (in %)²

Hypsometric arrangement	Number of settlements	%	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
300-400	9	36	41,3	42,7	43,6	45,2	54,3	60,7	61,9
400-500	8	32	31,4	30,1	29,6	28,1	13,9	21,5	19,1
500-600	3	8	7,8	7,7	3,3	3,6	6,1	5,3	4,7
600-700	2	12	11,9	12,1	12,6	11,4	9,8	5,4	7,3
700-800	2	12	7,6	7,5	6,7	8,5	3,9	3,1	2,6
Total	24	100	100	100	100	100	100	100	100

Therefore, Sokobanja stands out as the axis of social-economic development of the same territory. Spatial-functional influence of the city on the close and far surroundings has manifested on the transformation of settlement (social-economic, physiognomic, functional, demographic, and similar) which began with the process of urbanization and development of different activities on one hand, and the process of deagrarization and depopulation on the other hand. At the same time, with the change of functional capacity -spatial, morphologic and demographic structures of other settlements in the region were transformed too.

Chart 1. Hypsometric arrangement of settlements in Sokobanja municipality²

Geographic and traffic location

The municipality of Sokobanja is situated in the central part of South-Eastern Serbia, 58 km north-east from Nis and 80 km south of Zajecar. The territory of municipality is located in the ravine with the same name, in the tectonic-erosive widening, downstream from the gorge part of the river Moravice cut into Ozren-Devicka karstic surface. The territory is surrounded with Rtanj mountain(1,567m above the sea -level) on the north, Ozren mountain(1,100 m above the sea- level) on the south, Devica mountain(1,070m above the sea- level) on the east, and on the west and south-west with Rozanj and Bukovica mountains. From this territory naturally predisposed transportation line, that goes through the valley of river Moravica over mountain curves, is separated into two directions –on the south-west through Bovan gorge towards basin of the river Morava , and in the direction of east through Skrobница gorge towards basin of the river Timok. On the standpoint of geographic and social-economic changes, geographic location of this region has been changed in dependence of its role and significance through different historical periods and various social-economic events. Beside its favorable regional location conditioned, above all, by natural predispositions good for valorization for the needs of different economic activities, the region of Sokobanja municipality has also improved its geographic location with the development of specific functions. The most important one is tourist function which became the carrier of the main transformations in this part of Serbia.

The traffic location of Sokobanja ravine does not have greater importance in the regional traffic network. The reason for it is namely in natural conditions, since both the most important river valleys, that enable the most economical transport, as well as the road communication bypass this region. The most important travel direction is the part of regional road Aleksinac-Sokobanja-Knjazevac, which enables the easiest connection between this territory and the motorway E75-the main traffic and economic artery of Serbia.

²Source: The Military Institute of Geography, Topographic map, 1: 25 000, List Sokobanja west 118-4-1; Sokobanja east 118-4-2; Stanci 118-4-3; Jezero 118-4-4; Zubetinac 119-3-1; Galibabinac 119-3-3.

This communication in the direction of east connects the area of Sokobanja ravine with Zajecar and Bor, and in the direction of south with Nis and other centers of the Republic.

Also, the location of Sokobanja ravine is defined by its distance from certain important centers in close and far surroundings. From the aspect of location, the settlements of three spatial-gravitational zones have main influences: the first zone -up to 100 km road distance, the second zone from 101-200 km and the third zone from 201-500 km road distance. The distance from Belgrade is 240 km, from Novi Sad is 300 km, Subotica 450 km, Smederevo 200 km, Jagodina 102 km, Paracin 90 km, Aleksinac 30 km, Nis 60 km, Zajecar 80 km, Bor 80 km, Negotin 120 km. (Car distance, 2006). The territory of Sokobanja ravine has the best relations with urban-industrial centers of the first and the second zone, which are at the same time connected with the best transportation lines.

Functional transformation

Favourable natural conditions, which rule on the territory of Sokobanja municipality, mostly directed the population of this region to agricultural production in the first half of the 20th century. However, in the second half of the 20th century, the influences of the industrialization process brought about the significant development and moved a part of population into the secondary and tertiary activities, which caused the functional transformation of the settlements in the region.

Decline of the primary sector of activities and improvement of the secondary and tertiary sector came as a consequence of the change in economic structure of Sokobanja region. According to the changes in the structure of activities of active population it is possible to classify certain functional type of settlements and therefore define the development process of economy in the region of Sokobanja. These functions resulted from the scope and type of activities of active population from the given settlement. "The expression of the studied functions ,subjected to the statistic quantification, is the structure of active population in the given settlement unit which represents main directions of their social-economic activities and which has been changed in the analyzed period and realized in the different degree of spatial range" (Grcic M., 1999), and the very " structure of population activities that work in their professions is directly conditioned by functional direction of the centers in which this population work." (Tosic D.,1999).

Graph 1. Ternary diagram³

Legend: Agrarian, Agrarian-industrial, Agrarian-service- providing ,Industrial, Industrial-agrarian, Industrial-service-providing, Service -providing, Service- providing-agrarian, Service -providing- industrial

From the complexity of functional structure, expressed by the structure of active population, different functional types of settlements can be singled out using different methods. The most suitable method for defining the change in the structure of active population according to activities is the method of functional classification of settlements, which is adapted to the certain phase of regional development. The model is based on the change of participation of active population in some activity sectors. The application of this model selected nine types of settlements: agrarian, agrarian-industrial, industrial, industrial-agrarian, industrial- service- providing, service -providing, service -providing-agrarian and service- providing-industrial (Tosic D.1999.) In order to put settlements into some functional type they must have certain participation of some activity sectors in the contingent of population.

³ Tosic D. (1999.): **Spatial-functional relations and connections in nodal region of Uzice**, PHD, The Faculty of Geography , The University of Belgrade, Belgrade;

The model of ternary diagram is used for showing the position change in functional typology of settlements as well as functional belonging of each settlement individually and the dynamics of their functional transformation in the period from 1953 to 2002. The method of correlative or ternary triangle is the most acceptable for the needs of this analysis for a lot of reasons:

- it takes into account the combination of functions in the activity structure , and not just specialization which is based on the leading (dominant) function;
- the combination inside the field of triangle can show the leading function and establish the changes that happened in the functional type of settlements during the analyzed period
- it enables objective and obvious approach to functional typology. (Tosic D. 1999.).

The process of industrialization on the area of Sokobanja ravine started during the sixties of the 20th century with the foundation of food-processing companies “Trebic” and “Slemen” in Sokobanja, as well as with intensive development of spa tourism. Until this period the only representatives of industry, on the studied area, were brown_coal mine “Soko” in Citluk and small industrial mills. The mine worked only during the seasons until 1962. That implies that whole municipality of Sokobanja had extremely agrarian character until 1962. In spatial-territorial terms this was the territory of exclusively agrarian settlements with Sokobanja in the center, but with initial functional changes (in Citluk). (Radivojevic A., 2008).

Table 2. Active population according to activities in the period of 1953-2002 per settlement type ⁴

The Census of 1953		
	The municipality of Sokobanja	The city of Sokobanja
Active population	17152	1743
The Primary sector	15381	776
% of active	89,7	44,5
The Secondary sector	957	325
% of active	5,6	18,6
The Tertiary sector	814	639
% of active	5,2	36,7
The Census of 1971		
	The municipality of Sokobanja	The city of Sokobanja
Active population	16400	2248
The Primary sector	13084	505
% of active	79,8	22,7
The Secondary sector	1328	605
% of active	8,1	26,9
The Tertiary sector	1988	1138
% of active	12,1	50,6
The Census of 2002.		
	The municipality of Sokobanja	The city of Sokobanja
Active population	7183	2709
The Primary sector	3383	135
% of active	47,1	4,9
The Secondary sector	1125	632
% of active	15,7	23,3
The Tertiary sector	2675	2007
% of active	37,2	74,1

⁴ Source: The Census of 1953, Basic data about population, data for settlements according to the administrative classification from 30th June 1958 , volume 15, RBS, Belgrade 1960.;The housing census in 1971, RBS, Belgrade, the housing and household census in 2002 , Activity and gender of the active population that work in their professions, volume 6, RBS, Belgrade 2004.

Direction towards non agricultural functions gradually increased in the period from 1971 to 2002. (Pavlovic M., 1982). During that period, with the development of functions in Sokobanja, the processes of intensive migration directed to the municipality center started and, in time, commuting increased. The result of the development of tourism and intensive production processes in Soko as well as foundation of new companies in Sokobanja was the increase of employment of labour contingent in the activities of the quarterly, tertiary and secondary sectors. The process of partition spread over rural settlements. This process was followed by mild increase of the share of agrarian-service providing and agrarian- industrial settlements in the total number of settlements on the studied territory.

The most dynamic changes in 1971 happened in the settlements located in close surroundings of the city and along the main transportation line(Beli Potok, Blendija, Resnik, Citluk). In the mentioned period mild, but still insufficient transformation of functions of rural settlements was noticed, which was manifested in the decrease of the participation of active population in agrarian and the increase of the number of employees in the secondary and the tertiary activities. In the activity structure the agrarian sector was still the strongest, while mild increase of the secondary and tertiary sectors was registered. Although in this period the number of employees in Sokobanja increased from 15 733 (in 1960) to 16 300 (in 1971) the functional transformation of villages was not in the proportion with the development of the labour function in Sokobanja, since this increase , in fact, was realized by intensive migration of rural population. From the total number of employed population in 1971 in non agricultural activities worked 1333 employees or 8.2% in industry, mining and civil engineering, and 1633 employees or 10.1% in trade, handicrafts, tourism, catering trade, transport, culture and education. In that period on the territory of Sokobanja municipality was only one settlement of non agrarian type (Sokobanja service providing-agrarian-industrial settlement) and one settlement of semi-agrarian type (agrarian-industrial-service providing type –Citluk where brown coal mine “Soko” is situated). Other 22 settlements belonged, more or less in that census year, to purely agrarian type of settlements.

Increasing importance of the secondary and tertiary activities caused restructuring of activities in other words -deagrarization of rural settlements. However, agriculture was still the leading economic activity in great number of settlements (92% of total number of settlements), but not at that extent as before. The tendency of decrease of purely agrarian settlements continued even during the years 1981, 1991 and 2002. Rapid process of deagrarization in the period of 1981-2002, expressed through the decrease in number of purely agrarian settlements, caused the number of settlements of this type in the year 2002 to be 19 or 76 % of total number of settlements, which in relation to the year 1971 was 16 % less. According to the Census of 2002 there were three non agrarian type of settlements(extremely service providing with the participation of industry-Sokobanja, industrial with the participation of agrarian complex and services –Cerovica and industrial with the participation of agrarian complex-Citluk) and three settlements of semi-agrarian type (agrarian with the participation of the services-Blendija, agrarian with the participation of industry-Dugo Polje and Levovik). The other settlements, according to the given criterion of the functional classification methodology, belonged to the purely agrarian type of settlements. “Succession in the reduced number of the purely agrarian and the growth of the number of agrarian-service providing, industrial-agrarian and industrial-service providing settlements was coordinated with the transfer of urbanization from the primary into the secondary development stage.” (Tosic D.,1999).

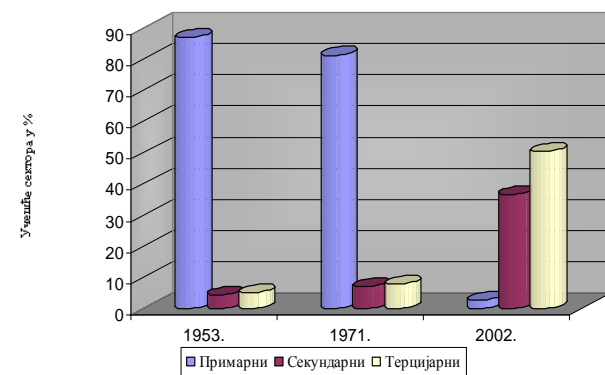
The functional changes in settlements on the territory of Sokobanja municipality during the second half of the 20th century were in great extent reduced by depopulation processes and all their following processes, as well as by absolute and relative decrease of active population, which on the other hand resulted in the reduced number of employed.

Spreading influence of municipality centers and increasing movement of population caused the processes of restructuring (deagrarianization, industrialization, tertiarization) of activities, concentration of population and economic differentiation (polarization) of the settlement network. Comparing the structural relations of some activities of active population in the observed territory in the period from 1953 to 2002 something was noticed: a decrease in the field of the primary sector, as well as intensive growth of the tertiary and quarterly sectors, and somewhat less intensive growth of the secondary sector.

Further restructuring of active population from the primary into the secondary and tertiary activities would mostly refer to the settlements which till now developed certain functional capacity such as suburban settlements (Blendija, Beli Potok, Resnik) and settlements with favourable transportation-geographic location (Citluk, Dugo Polje). The functional types of settlements do not depend on the size of settlements. They depend on the processes which are intensive in the municipality center (Sokobanja), suburban settlements and villages on the crossroads. (Tosic D., 2004).

The network of settlements with certain functions and influences on the spatial organization in the region was formed in Sokobanja municipality due to the retroactive movement of demographic processes. Spatial-functional structure of the settlement network has typical character of polarization with the basic and the only axis of development in Sokobanja. At the same time Sokobanja has the largest functional capacity to which the whole territory of the municipality gravitates. In the period after the World War II Sokobanja ,among all settlements on this territory ,experienced the greatest physiognomic changes. Many industrial facilities were built (among all small sections of food processing industry), lot of tourist infrastructure facilities (which basically supports its dominant function), lot of residential buildings in the center and in some other parts of the city. Also, lot of educational, health and cultural facilities were built as well as other facilities for the requests of other tertiary and quarterly activities, which basically satisfied the needs of population. New streets of the city were finished and the old ones were fixed. All of these mentioned hastened the development of the city and created optimal conditions for living in it. (Radivojevic A, 2008).

Графикон: Промена учешћа сектора делатности у структури привреде
Сокобањске котлине

Besides, Sokobanja is a traffic crossroads from which roads separate in star like manner in the direction of Aleksinac, Nis, Knjazevac and Zajecar, which in great extent satisfies traffic-transportation function of the city. The road Aleksinac-Sokobanja-Knjazevac presents the development axis of large number of settlements (constructed close to the road direction or with short connection to it). During the second half of the 20th century in these settlements the participation of non agrarian population and commuters significantly

increased. The most important social-geographic changes in these settlements were expressed through the changes in the type of settlement, the type and construction of houses and households, living standard of population, household equipment, the structure of landform, the level of qualification of local population. Although certain functions developed in these settlements after the World War II (Citluk –mining, Josanica-tourism), they were insufficient to stop the negative demographic flows which were characteristic for these settlements during the second half of the 20th century. Despite the fact that Sokobanja developed as the only urban settlement on the studied territory, it also could not stop, with its power, the processes of depopulation and emigration in rural settlements. The consequence of this was emigration of the rural population towards centers of greater functional power, above all towards Nis and Belgrade, but to other urban centers as well.

Chart 2. Spatial distance of rural settlements from Sokobanja⁵

Extremely agrarian settlements are dominant in distant and traffic isolated parts of the municipality, as well as at larger heights above the sea-level. The function of these settlements proved to be insufficient to keep younger population in them, to secure and reinforce connections with other smaller settlements of this region. The share of purely agricultural farms and the small share of active population in non agrarian activities are typical for them. Emigration of population in these settlements is more expressed so these villages became extremely depopulated parts of the municipality territory with typical appearance of old households and demographic portioning of the villages. In the perspective of development of rural settlements and keeping the population in them it is necessary to build the facilities for improving the living standard, as well as to locate some smaller industrial sections which would create minimum functions that these settlements should contain in order to prevent emigration, and at the same time, to balance functional development. In the recent development two functions had dominant effect on the scope of functional influence and they are: service -providing and industrial function.

Some settlements on the observed territory stand out with certain functions with which they have not succeeded to stop depopulation, but they have slowed it down and partly influenced the functional transformation of the surroundings. For these villages can be conditionally said that they are centers of rural community. They were chosen on the basis of these characteristics:” some or lot of industrial sections are located in them, they have health care station, pharmacy, station for purchasing agricultural products, store. The other group consists of villages that have some facilities for satisfying the minimum needs of their inhabitants and local population (four years long and eight years long primary school, first aid station, stores, post office and similar)”. (Tosic D., 1999). Citluk and Josanica stand out as the centers of rural community on the territory of the municipality. Citluk in certain degree influences spatial-functional organization of the eastern part of the municipality territory. This settlement has status of mixed settlement with developed labour function in which 500 workers are employed. Brown coal mine “Soko” from Citluk has production connections whose scope reaches whole Serbia. Also, this rural settlement has educational function (eight years long primary school), health protection function (first aid station) and administrative function(local community centers and main offices for three surrounding rural settlements). Citluk is connected with its functional connections with rural centers in Cerovica, Levovik, Dugo Polje and Bogdince. Among the functions in Josanica the greatest scope have service- providing functions expressed through tourist and health-recreational functions. (Radivojevic A, Dimitrijevic Lj., 2007).With its functional capacity Josanica

---

⁵ Radivojevic A. (2008.): Geographical changes in Sokobanja ravine and their influence on the regional development, PHD defended on the Faculty of Geography, The Institute of Belgrade, Belgrade.

influences the processes of functional transformation of western and southwestern part of the territory of Sokobanja municipality. Josanica has a role of a village- center of spa tourism (thermo mineral springs, healing mud peloid). It was intended for Josanica to become the center of the secondary development phase of Sokobanja municipality in the Physical Plan of the Municipality from the year 1982. Apart from health care function (first aid station, smaller dispensary with ten beds) tourist function (140 categorized beds in complementary lodging facilities) and educational function(four years long primary school) the important one is administrative (local communities main offices Rujevice, Vrmdze and Josanice).

Spatial arrangement and functional hierarchy of other rural settlements in municipality show extremely negative effects of the process of polarization. One of the main characteristics of these settlements of lower functional rank with mostly developed agrarian –service providing functions are facilities and institutions that often appear in social-economic space(four years long primary school, stores) and which mainly satisfy minimum daily needs of local population. In the last two decades of the 20th century these settlements did not get any new functions nor did they improve the old ones, therefore their development in many segments is uncertain. Also, during the eighties and especially nineties of the 20th century the process of transformation was intensified in these settlements. The process of biological depopulation and gradual disappearance of villages went far away. For this reason much attention should be paid to the perspectives of the future development of these settlements.

Agriculture is an important factor in the future development of these settlements with more than favourable natural conditions. However, the current picture of old and ,in most cases , disappeared rural households and fallows of the mountainous part of Sokobanja ravine is not in the function of the development of this region. Forestry as the base for development of lumber industry can play important role in the transformation of villages in the mountainous border of Sokobanja ravine.The structure and quality of forests in the villages of southern border of Sokobanja ravine provide a good base for the development of lumber industry and transformation of rural settlements. Intensive development and its location in the settlements Radenkovac, Novo Selo and Jezero would contribute to the realization of new job posts, development and improvement of settlement structure, keeping some part of younger active population in villages, as well as improvement of the location of these settlements as the whole. Additionally, one of the solutions for economic-social and spatial-demographic problems of these settlements could be village tourism as a special form of tourist circulation. (Jovanovic J., Radivojevic A., 2006).

The settlements in southern and northern parts of the municipality, at the foothill of Ozren and Rtanj have all predispositions for the development of tourism, especially winter tourism.Engagement of young people in the travel industry would keep them in the place they were born, which would influence the transformation of these settlements and give them tourist function. Construction of new facilities of tourist infrastructure and superstructure would make significant changes in the very physiognomy of these settlements.

Graph: The changes in functional types of settlements in the municipality of Sokobanja in the period from 1953 to 2002

Conclusion

Negative demographic processes and changes on the territory of Sokobanja during the second half of the 20th century conditioned not just the processes of deagrarianization, depopulation, polarization and concentration but functional transformation of the settlements in this region as well. These changes contributed to the development of urban settlements, but also brought the stagnation of trade, economic and demographic potential of

rural settlements. In the recent development the role that Sokobanja has performed in the functional organization of the municipality system of settlements can be presented in the following:

- Sokobanja is a settlement with the characteristics of tourist settlement, but according to the financial parameters it functions as the settlement which realizes dominant income from economy, but from public activities as well (state administration);

- Sokobanja has the characteristics of the axis of population concentration and economic activity, which is insufficiently used for the increase of its functional capacity;

- The key problem for more significant connection of Sokobanja and the spatial-functional region of Zajecar and the river Nisava is the absence of strategically planned development of spatial capacities and contents which is on the other hand reflected on the functional and demographic development of the municipality territory ;

During the second half of the 20th century functions and activities were concentrated in Sokobanja (service-providing, tourist, health care, handicrafts, industrial,trade) .On the whole, such geographic changes mostly contributed to the development of the city. But, intensive quantitative development of the city (the increase in the number of population and households in the period of 1921-2002) caused the discrepancy in relation to its qualitative growth. This became especially evident in the relation between the increase in the number of population and the decrease in the number of job posts, overburdened infrastructure, reduced quality of living in the city and violation of the quality of environment.

On the other hand emigration of active population from rural settlements has caused a line of negative effects expressed through the population decrease, birthrate decrease , weakening of economic power of these settlements, building of old households and fallows, property leaving , weakening of their functional capacity and therefore their gradual biological disappearance.

Reference

See References on page 92